

דוד אוחנה

פשיזם

קהילת חוויה באירופה, 1919-1945

מוסד ביאליק • ירושלים

תוכן העניינים

5	פתח דבר
9	מבוא: מאידאולוגיה לחוויה
39	פרק ראשון: חוויה: ולטר בנימין
56	פרק שני: מהירות: פיליפו תומסו מרינטי
97	פרק שלישי: מערבולת: וינדהם לואיס
121	פרק רביעי: מלחמה: ארנסט יונגר
144	פרק חמישי: עבודה: מרטין היידגר
191	פרק שישי: לווייתן: קרל שמיט
223	פרק שביעי: מיתוס: ארנסט קסירר
255	פרק שמיני: גזענות: מגובינו לסלין
268	פרק תשיעי: ביורוקרטיה: חנה ארנדט
286	פרק עשירי: ניהיליזם: אלבר קאמי
302	אחרית דבר: זיכרון רסטורטיבי נוכח הפשיזם
340	ביבליוגרפיה
370	מפתח השמות

מבוא

מאידאולוגיה לחוויה

היסטוריונים, תאורטיקנים פוליטיים, מבקרי תרבות, סוציולוגים והוגים ממשכים להיות מרותקים מהקסם האפל של הפשיזם. האם מדובר במשטר פוליטי או באידאולוגיה חברתית, בצורת קפיטליזם מתקדמת או בדיקטטורה שהוטלה בתגובה למרקסיזם? האם לפנינו ביטוי הולם של המודרניזציה, גרסה קיצונית של לאומיות, סוג מיוחד של טוטליטריות, מהפכה חלופית או מודרניזם ריאקציוני, אינטגרציה פוליטית של חזון "האדם החדש" או של האישיות האוטנטית? האם זו תופעה של פסיכולוגיה המונית או אסתטיקה של הפוליטיקה? אלה הן מקצת האפשרויות שהעלו החוקרים מאז הופיע הפשיזם לראשונה כ־fasci di combattimento שיסד בניטו מוסוליני ב-1919, ועד לשיח העירני הנוכחי בספרות המדעית בדבר הופעתו-מחדש במדינות אחדות באירופה, באסיה ובדרום אמריקה.¹ מחקר זה מבקש להציע פרשנות נוספת ומקורית לטווח רחב זה של פרשנויות.²

- 1 Geoff Eley, "What is Fascism and Where does it Come From", 1-28. המאמר בוחן בממד משווה את הפשיזם בשנות העשרים והשלושים באירופה עם שנות נשיאותו של דונלד טראמפ בארצות-הברית. חוקר אחר, הסוציולוג המרקסיסט דילן ריילי, מחברם של מחקרים משווים על אודות הפשיזם בראשית המאה ה-20, עורך בדיקה משווה בין העידן הקלסי של הפשיזם האירופי – בשנים 1922-1939 – לעידן הנוכחי של ראשית המאה ה-21, באמצעות ארבעה צירים: הקשר גאופוליטי, משבר כלכלי, יחסי מעמד ולאום, והאופי של חברה אזרחית ומפלגות פוליטיות. ראו: Dylan Riley, "What is Trump?", 6-7.
- 2 לקוראי העברית, ראו הערות וסקירות ביבליוגרפיות לדוגמה בתוך המחקרים הבאים על הפשיזם: ישי לנדא (עורך). שורשי הפשיזם האירופי, 1789-1945; זאב שטרנהל, לא ימין ולא שמאל: האידאולוגיה הפשיסטית בצרפת; הנ"ל, יסודות הפשיזם: ממד תרבותי למהפכה פוליטית; שלמה בן עמי, ספרד בין דיקטטורה לדמוקרטיה 1936-1977; הנ"ל, איטליה – מליברליזם לפאשיזם; רוברט פקסטון, האנטומיה של הפשיזם, 337-410; דוד אוחנה, מסדר הניהיליסטים: לידתה של תרבות פוליטית באירופה 1870-1930 433-545; הנ"ל, התשוקה הפרומתאית: השורשים האינטלקטואליים של המאה העשרים מרוסו עד פוקו, 345-405; הנ"ל, הסדר המיתי של המודרניות.

ייתכן שהקושי המדעי בהגדרת הפשיזם הוא דווקא עדות למורכבות של תופעה פוליטית זו, לריבוי גווניה, ליכולתה לחדש את עצמה, לסגנונה התרבותי ולאופייה הפסיכולוגי המבדילים אותה ממשטרים ואידאולוגיות אחרות.³ הגדרה קצרה ועם זאת מקיפה לתופעה העניק חוקר הפשיזם רוברט פקסטון:

צורה של התנהגות פוליטית המתאפיינת בעיסוק כפייתי בהידרדרות הקהילה, בהשפלתה או במעמדה כקורבן, ובפולחנים מפצים של אחדות, אנרגיה וטוהר. זו התנהגות פוליטית הננקטת על ידי מפלגה מבוססת-המונים של פעילים לאומנים חדורי מחויבות, הפועלים בשיתוף פעולה – לא קל אך יעיל – עם אליטות מסורתיות. התנהגות זו זונחת את החירויות הדמוקרטיות, וחותרת להגשמת מטרות של טיהור פנימי והתפשטות חיצונית תוך שימוש באלימות [...].⁴

אפשר כי התפיסה המקורית, שהדגישה את הדינמיות של התנועה הפשיסטית ולא את איכותה האנליטית-פרוגרמטית של האידאולוגיה או את האופי הפוליטי הקבוע של המשטר, עדיין מאפיינת את ההגדרה החמקמקה של התופעה הפשיסטית גם בסיום הרבע הראשון של המאה ה-21.⁵

תפיסות עולם פשיסטיות רבות צמחו לפני מלחמת העולם השנייה, במהלכה ולאחר סיומה. מספרן אולי כמספר החוקרים במדעי החברה או לימודי התרבות הבודקים את התופעה. בניגוד להם, היסטוריונים עוקבים אחר תולדותיו של משטר פשיסטי מסוים בהקשר ההיסטורי של המאה ה-20, והם מתמקדים במקרה ייחודי, חד-פעמי, *sui generis*, שאין בו יומרה לתאוריה כוללת. התאוריות שמורות בדרך כלל לאנשי מדע המדינה, סוציולוגיה או חקר התרבות התרים אחר טיפולוגיה השוואתית המדגישה מבנה משותף, שהוא עקרוני ומשמעותי יותר מסך המקרים הייחודיים. כך יכול הפשיזם להיות מוצג כתופעה אירופית, כהסבר פסיכולוגי, כמהפכה תרבותית או כמבנה פוליטי.⁶ זאב שטרנהל, למשל, שהיה היסטוריון של רעיונות וגם איש מדע המדינה, הגיע למסקנה כי הפשיזם איננו מתוחם לרגע היסטורי חולף, אלא מופיע בתקופות שונות תחת מופעים שונים.⁷

3 Adorno, W. Theodor and others. The Authoritarian Personality ; Reich, Wilhelm. The Mass Psychology of Fascism; Erich Fromm, Psychoanalysis and Religion

4 רוברט פקסטון, האנטומיה של הפשיזם, 333.

5 Bosworth, R.J.R. (ed.), The Oxford Handbook of Fascism

6 James A. Gregor, The Search for Neofascism: The Use and Abuse of Social Science

7 Zeev Sternhell. "Fascist Ideology", 315-376

הניסיונות האינטלקטואליים להסביר את הפשיזם בכלים תאורטיים בלבד התעלמו מהחוויה המיתית.⁸ אף אני נדרשתי לשאלה אם הפשיזם הוא השקפת עולם אידאולוגית שיטתית המבטאת תודעה היסטורית ודוקטרינה היודעת-את-עצמה, או שמא הוא מאפיין תרבות פוליטית רדיקלית המציבה במרכזה חוויה, יהא תוכנה אשר יהא, ובלבד שתרגש ותתבסס על מצב של קונפליקט מתמיד, מלחמה או אלימות המונהגים על ידי אליטה או מנהיגים יודעי-כול.

המחקר החדש על הפשיזם מבקש לבחון שאלות חדשות: האם קיימת אידאולוגיה פשיסטית בבחינת דבר דבור על אופניו?⁹ האם לא הגיעה העת לחדול מלבחון את הפשיזם רק "מלמעלה", מצד מנסחיו האידאולוגיים או מנהיגיו, ולשלב גם מבט "מלמטה", הבוחן את זווית הראייה של ההמון, של החיילים המשוחררים ושל שכבות חברתיות נוספות שביקשו לכוון או לשחזר (בעקבות "קהילת החפירות" של מלחמת העולם הראשונה) חוויה פשיסטית?¹⁰ האם צרכני הרשתות החברתיות בשליש הראשון של המאה ה-21 המירו את החיילים של "קהילת החפירות" בראשית המאה ה-20?¹¹ מיהם אותם "שחקנים פוליטיים" הפועלים לאו דווקא ממניעים אידאולוגיים? ומה טיבם של אותם כוחות חיוניים, שהם מעבר לתוכן אידאולוגי כזה או אחר – מיתוס, אלימות, אחווה, כבוד והרואיות? וגם, מהו סוד החיוניות, האנרגיה והוויטליות של אותם כוחות פשיסטיים? על מנת להשיב על שאלות אלה ולהעמיק בחקר הפשיזם, יש להוסיף על התזה האידאולוגית כיווני מחשבה חדשים ולהאירו מכיוון מחקרי נוסף (החוויתי), וזאת באמצעות עימותו עם מסורת פרשנית אחרת, מסורת שהחל בה ולטר בנימין והמשיכו אותה חוקרים ופרשנים אחרים.¹²

במרכזה של אותה מסורת פרשנית, שספר זה מבקש לפתח בה אספקטים חדשים, נתפס הפשיזם כתופעה סוציולוגית ותרבותית שבליבה חוויה קולקטיבית מארגנת שאינה נזקקת בהכרח לערכים אידאולוגיים מלכדים, אלא שואבת כוחה מרדיקליזם ללא תוכן, מאנרגיה חסרת תכלית ומפעולה לשמה.¹³ שנאת "האחר" היא יותר

- 8 Roger Griffin, Fascism; Robert O. Paxton, The Anatomy of Fascism
- 9 הבולט בחוקרי הפשיזם כאידאולוגיה היה חוקר מדע המדינה האמריקאי ג'יימס גרגור, ראו: James A. Gregor, The Ideology of Fascism: The Rationale of Totalitarianism
- 10 Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, and Jan Petter Nyklebust (eds.), Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism
- 1 ראו במיוחד: Christian Fuchs, Digital Fascism: Media, Communication and Society
- 1 על חשיבות האנלוגיה, ראו: Peter E. Gordon, "Why Historical Analogy Matters", 86-105
- 13 דוד אוחנה, "הפשיזם כ'קהילה פוליטית של חוויה': מתווה לפנומנולוגיה פוליטית בעקבות ולטר בנימין", 47-7.